

Con esta actividad estrictamente filológica se vincula asimismo su *Manual bibliográfico de estudios españoles* (MBEE, 1976), que en más de 1.400 páginas y más de 30.000 referencias bibliográficas proporciona un cumplido y extenso repertorio de libros y artículos sobre multitud de aspectos, humanísticos o no, de la vida y cultura españolas, es decir, sobre todas aquellas cuestiones que, desde la naturaleza física hasta las manifestaciones espirituales se encuentran habitualmente calificadas como españolas y cuyo conocimiento se hace indispensable para la comprensión o aclaración de textos literarios y documentales. El MBEE obtuvo una excelente acogida tanto por bibliógrafos y bibliotecarios como por investigadores de diversas materias.

González Ollé ha redactado, asimismo, secciones de varios tratados tales como *Lexikon der romanistischen Linguistik*.— *Das spanische Theater*.— *Introducción plural a la gramática histórica*.— *Manual de Dialectología Hispánica*.

La obra investigadora de González Ollé ha sido reconocida internacionalmente, como he dicho, en el ámbito de la filología española, y muchos de sus resultados científicos se mantienen como definitivos desde que él los formuló. Otros, él mismo los ha revisado y completado en estudios posteriores, capaz como era de estar siempre al día de la bibliografía pertinente, de conocer y aplicar metodologías nuevas y de superar visiones disgregadoras como la separación entre historia externa e historia interna, o entre sincronía y diacronía, al tratar hechos de historia lingüística.

Ese maestro excelente fue también un excelente profesor, como testimonia su discípula Carmen Saralegui: «Puntualidad máxima a la hora de entrar al aula y también a la hora de salir, jamás se sentó en clase; nunca se ayudó de un solo papel mientras explicaba y nunca se quedó en blanco; su discurso, siempre coherente, tenía principio y fin; y los ejemplos con los que ilustraba las cuestiones lingüísticas eran el complemento insustituible de una buena explicación». *Pulchre. Bene. Recte*. Ese es quizá el lema que mejor cuadre a su biografía profesional, título que colocamos al frente del volumen *Estudios en homenaje al profesor Fernando González Ollé* (2002), que tuvimos el honor de dedicarle la profesora Saralegui y quien esto escribe. Descanse en paz.

Manuel CASADO VELARDE
Universidad de Navarra

JOSEPH GULSOY
(1925-2025)

*Memòria i llegat de Josep Gulsoy, el filòleg més longeu dedicat a la filologia catalana
(amb particular atenció al valencià)*

El 19 d'agost de 2025 el món de la filologia va perdre Josep Gulsoy (Ordu, Turquia 1925 – Aurora, Canadà 2025). L'impacte d'aquesta pèrdua és ben pregon per a les persones que vam tindre la sort de compartir amb ell anys d'amistat i d'investigacions. Arran d'aquesta trista notícia es van publicar nombrosos articles (*El Temps*, *Diari La Veu*, *El 9 Nou*, *Le-vante-EMV*, *El Punt-AVUI*, *Vilaweb*...) sobre la vida i l'obra d'aquest turc d'origen armení, nacionalitzat al Canadà i que havia dedicat la seua vida a l'estudi de la llengua catalana. Molt

s'ha escrit d'una vida i d'un llegat farcits de premis i reconeixements. Tot apunta que la família treballa a hores d'ara en un projecte de biografia exhaustiva de la vida d'aquesta figura que passarà als annals de la filologia com a deixeble incondicional de Coromines i com a estranger amant de la llengua i de la terra nostrades.

Gulsoy fou un lingüista canadenc d'origen armeni (conegué la repressió d'un poble), nascut a Ordu (Turquia) el 15 d'agost de 1925 i finat a Aurora (Canadà) amb cent anys i quatre dies. Considerat per Emili Casanova com «el gran deixeble de Coromines, el millor filòleg de la nostra llengua no nadiu, un dels tres filòlegs més importants en l'actualitat amb Germà Colón, també Medalla d'honor de l'AVL [Acadèmia Valenciana de la Llengua], i Joan Veny», era també un home humil i discret, d'una amabilitat exquisida i d'una cordialitat sempre plaent. Personalment, m'atrevisc a constatar el factor humà de Gulsoy, com també ho corroborarien les desenes d'informants que enquestà (a la Canal de Navarrés el recorden amb molta simpatia i amb anècdotes, com la de les ampolles de vi que regalava en agraïment, cosa que xocava perquè al Canadà l'alcohol no estava tan ben vist).

Catalanòfil convençut, Gulsoy va dedicar la seua vida a l'estudi del català i especialment als parlars valencians (i també als castellanoparlants de la zona "xurra"), fins al punt que Sanchis Guarnier el considerava «un valencià naturalitzat en esperit i convicció», i ell mateix confessava sentir-se part de l'escola d'aquell mestre (sense menystenir Coromines, el Mestre per excel·lència), segons afirmava en 1999 en el discurs del nomenament com a doctor *honoris causa* per la Universitat de València (UV). La seua carrera acadèmica es desenvolupà a la Universitat de Toronto i en l'àmbit de la catalanística nord-americana, on va formar nombrosos deixebles, alhora que col·laborava en grans projectes impulsats per Joan Coromines (el *DECat* i l'*OnCat*) i culminava la seua pròpia obra magna (el *Vocabulario de Enguera y de la Canal de Navarrés* i el seu annex, l'*Antología de la literatura enguerina*) amb vora cent anys.

Gulsoy és protagonista de l'òrbita investigadora imparable del professor Emili Casanova, que ha dut a terme cinc edicions de jornades sobre parlars "xurros". En 2008 encetava aquesta línia (amb participació de Gulsoy i actes publicades en 2010); en 2013 continuava la segona jornada (a València i Énguera, on Gulsoy fou declarat fill adoptiu, amb actes publicades en 2014 amb el nom *Camins, terres i paraules*); la tercera se celebrà al Villar del Arzobispo en 2016 (actes publicades en 2017 amb el nom *Serres, identitats i paraules*); la quarta, a Ademús en 2022 (actes en tràmit de publicació en 2025, *Rius, camins i paraules de confluència*), i la cinquena, a Cabdet (Albacete) – Sax (Alacant), la primera setmana d'octubre de 2025.

Les dades de la vida i obra de Gulsoy són tan extenses i sucoses que el converteixen en un símbol de la defensa de la llengua a l'estranger. Vaja per davant que hi destaquen la devoció incondicional al mestre Coromines, la preservació de la salut per poder estar sempre a ple rendiment, la coneixença vital de la seua dona Hilde a la València de 1957, així com la seua personalitat afable, simpàtica i propera per a tota la gent que hem tingut la benedicció d'haver-lo tractat.

Formació plurilingüe i vocació filològica

Joseph Gulsoy va néixer a Ordu, a la costa del Mar Negre turc, en el si d'una família armènia. Son pare, Murat Lütfi Gulsoy, corredor d'assegurances i aficionat a l'etimologia, parlava diverses llengües. Així, des de ben jove Joseph es familiaritzà amb la diversitat lingüística: a l'adolescència estudià armeni, turc, anglès, francès, alemany i esperanto, entre

altres idiomes. Inicialment va encetar estudis d'enginyeria al seu país natal, però amb vint-i-quatre anys, el 1949, es va traslladar al Canadà (un enginyer lingüista, com Fabra!). Allí reorientà la seua carrera cap al camp de les lletres i la filologia (de fet, tardarà deu anys a obtenir la nacionalitat canadenca): el 1950 ingressà a la University of British Columbia (Vancouver), on cursà llengua i literatura anglesa, francesa i alemanya. A Vancouver també començà a estudiar llengua espanyola, en la qual acabaria especialitzant-se, de tal manera que en 1953 es graduà (*Bachelor of Arts Spanish Honours*) amb una tesina sobre els elements àrabs comuns entre el turc i l'espanyol, de la mà del seu mestre George E. McSpadden, qui li transmeté l'entusiasme per les llengües romàniques i, sobretot, li va fer de pont amb Joan Coromines. Entre 1953 i 1955 decidí completar els seus estudis amb un *Master of Arts* en Llengües Romàniques a la Universitat de Toronto.

El 1955 marcarà un punt d'inflexió en la vida de Gulsoy: atret pel prestigi internacional de Coromines (que aleshores era considerat un dels grans romanistes del món), Joseph Gulsoy es traslladà a Chicago. De fet, en febrer, un jove Gulsoy prenyat de futur s'atreveix a escriure (la primera de centenars de cartes) a Coromines:

Permit me to introduce myself to you. An MA candidate in the Department of Romance Languages and Literature of the University of Toronto I intend to continue my studies at the University of Chicago and to this end I am making an application for a fellowship to the School of Graduate Studies. I believe that Professor G. E. McSpadden is writing to you about me.

I, en setembre de 1955, es matricula al programa de doctorat de Filologia Hispànica al Departament de Llengües Romàniques de la Universitat de Chicago, gràcies al seu mestre McSpadden, que li va gestionar dues beques: una, de la Universitat de Chicago; i una altra, del Canada Council.

A Chicago (on Coromines exercí com a professor entre 1946 i 1967), Gulsoy assistí a un curs de llengua catalana impartit pel mestre i allí es conegueren personalment. El mateix 1956, Coromines —que tot just havia publicat el seu monumental *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* (1954-1957)— veié en aquell jove canadenc un deixeble brillant i l'orientà cap a l'estudi de la llengua catalana, especialment en la seua varietat valenciana. Aquest mateix any, abans d'acabar els cursos, Coromines va suggerir a Gulsoy diversos temes de recerca per a la tesi doctoral: li proposà estudiar els arabismes de les llengües hispàniques (coneixia la seua tesina), editar un antic diccionari valencià inèdit de mitjan segle XIX o bé analitzar un text català del segle XIII encara inèdit. Gulsoy finalment optà per la lexicografia valenciana, perquè era realment el que més l'havia atret de tots els estudis i mestratges que havia rebut a Vancouver, Toronto i Chicago. En concret, trià d'investigar un extens diccionari manuscrit bilingüe valencià-castellà del segle XIX que li havia suggerit el mestre: l'obra del notari xatívi Manuel Joaquim Sanelo Lagardera (Xàtiva, c. 1760 - València, 1827).

La tria de la tesi doctoral valenciana va ser vital i decisiva: s'enamorà del valencià i volgué actuar com Sanelo. Per un procés natural, segons ens declarava en una entrevista a *El País* («Tocat pel valencià», 16/2/2006): «No hi ha res d'estrany d'haver-me dedicat al valencià. De fet, és el resultat d'una evolució natural de la meua carrera universitària». Arran d'aquesta entrevista (que li vaig fer al Faculty Club de la Universitat de Toronto el 29/7/2005) esdevingué premonitòria la frase: «Mai vaig tenir temps per a acabar el meu estudi dels parlars d'Enguera i la Canal de Navarrés, i sempre surten compromisos. Però hi tornaré abans d'aclicar els ulls». Paraula complida, com sabem.

Tornant al fil cronològic, entre 1957 i 1961 Joseph Gulsoy preparà la seua tesi doctoral sota la direcció de Coromines. Aquell estudiant estranger de poc més de trenta anys prompte es guanyà la confiança del mestre: de deixeble aplicat va passar a col·laborador i fins i tot amic personal de Coromines.

El maig de 1957 Gulsoy viatjà per primera vegada als territoris de parla catalana: passà tres mesos a Barcelona (on inicià l'aprenentatge directe del català) i tres mesos al País Valencià. A Catalunya va entrar en contacte amb figures com Casacuberta, Bohigas, Mateu i Badia, i al País Valencià va conèixer personalment intel·lectuals de referència com Sanchis Guarner, Joan Fuster, Enric Valor o Josep Giner; també visità F. de B. Moll a Palma. Precisament, aquella estada valenciana coincidiria amb un esdeveniment tràgic: la riuada de València de l'octubre de 1957. Gulsoy vivia en aquells mesos en una pensió al carrer Ciril Amorós de la ciutat. Com a nota curiosa però fonamental i vital cal dir que allí va conèixer la seua futura dona, una jove alemanya, Hildegard Schmid (Munic, 9/10/1935 – Aurora, 14/9/2010), amb qui tindria tres fills: Andrea 1962, Angela 1964 i Chris 1971. Gulsoy va estar sempre molt unit a la seua dona i sovint canviava plans investigadors perquè en alguna ocasió ella patia de problemes de salut. De fet, en el quadre que presidia l'escriptori de Gulsoy a la residència d'Aurora tenia la fotografia de tots dos amb la llegenda: «To my husband. Thank you for always being there; for loving us, for helping everywhere. For cooking, cleaning, shopping, walking; for smiling when I'm down, and kindly talking».

El 1961, Joseph Gulsoy es doctorà en Filologia Romànica per la Universitat de Chicago, defensant amb èxit la tesi sobre el *Diccionari valencià-castellà* de Sanelo. Aquell treball, a mig camí entre la lexicografia històrica i l'edició de textos, representà la primera gran aportació de Gulsoy a la filologia catalana. Pocs anys després la tesi fou publicada per la Societat Castellonenca de Cultura (*El Diccionario valenciano-castellano de Manuel Joaquín Sanelo. Edición, estudio de las fuentes y lexicología*, 1964). Gulsoy solia dir, mig en broma, que sempre s'havia identificat amb Sanelo, un investigador del lèxic valencià. Aquell mateix any 1964, havent conclòs la formació i la tesi, Gulsoy retornà al País Valencià per una segona estada de recerca a la comarca de la Canal de Navarrés —com veurem més endavant—, tot continuant un vincle amb les terres valencianes que ja mai no es perdria.

Carrera acadèmica a Toronto i magisteri nord-americà

En acabar el doctorat, Joseph Gulsoy inicià una llarga carrera docent a la Universitat de Toronto, que seria la seua casa acadèmica. Ja des del curs 1958 començà a ensenyar al Department of Spanish and Portuguese d'aquesta universitat canadenca. La seua contractació no fou casual: els responsables del departament sabien que Gulsoy era un deixeble avantatjat de Coromines i valoraren la seua sòlida formació lingüística. Progressivament hi va fer carrera, de tal manera que hi arribà a ser catedràtic el 1970 i catedràtic emèrit el 1991, tot i que va continuar impartint classes fins la jubilació definitiva el 1997. Al llarg de més de tres dècades, Gulsoy va exercir de mestre de filòlegs i va contribuir de forma decisiva a la projecció dels Estudis Catalans a Nord-Amèrica. De fet, ja el 1962 —en ple franquisme a l'Estat espanyol— introduí un curs de llengua catalana a la Universitat de Toronto, un fet insòlit i paradoxal aleshores, atès que la llengua catalana era perseguida a l'Espanya de l'època. L'objectiu de Gulsoy era crear al Canadà el fons bibliogràfic en català més important de tota Amèrica del Nord, cosa que efectivament aconseguí amb els anys.

A la Universitat de Toronto, actualment encara existeix la Càtedra de Català, que dirigeix el professor Bob Davidson, qui ens informa que l'ensenyament del català és esporàdic: tot i que van arribar a tenir algun lectorat (a través de la Universitat Ramon Llull), darrerament s'ha enfocat més en la literatura i la cultura catalanes. Així mateix, segons informació de la mateixa Universitat, existeixen dues beques a nom de Joseph Gulsoy: la «Joseph Gulsoy Doctoral Entrance Scholarship» (dirigida a estudiants que comencen el doctorat) i la «Joseph Gulsoy Dissertation Scholarship» (per a alumnes que estan a punt de completar la lectura de la tesi). Es planteja la possibilitat de crear una tercera beca «Joseph Gulsoy Memorial Award», amb fons que la família podria destinar-hi.

D'altra banda, cal fer referència a la carrera docent i investigadora de Gulsoy, ja que formà diversos deixebles nord-americans que després destacarien en la catalanística internacional. Així, a la Universitat de Toronto, arribà a dirigir cinc tesis sobre el català: Jorge J. E. Gracia, Beata Sitarz-Fitzpatrick, Catherine Ukas, Jill R. Webster i Donna M. Rogers. Inscrit en la comunitat acadèmica nord-americana, Joseph Gulsoy va participar activament en projectes col·lectius per impulsar la catalanística a l'estranger. En particular, col·laborà en la North American Catalan Society (NACS), fundada el 1978 durant el I Col·loqui d'Estudis Catalans a Illinois. Gulsoy n'esdevingué president en els primers anys (1980-1982) i va presidir l'organització del III Col·loqui de la NACS, celebrat a Toronto l'any 1982. Sota el seu lideratge i el d'altres pioners, la NACS va contribuir a integrar els estudis catalans en l'àmbit acadèmic americà, amb col·loquis, un butlletí i la revista *Catalan Review* (iniciada el 1986). L'objectiu era introduir el català en els estudis universitaris, amb tesis doctorals i investigacions arreu del continent.

En 1990, durant el Sisè Col·loqui celebrat a la Universitat de la Colúmbia Britànica, Vancouver, es va oferir una sessió d'homenatge a Gulsoy, amb el nomenament de "president d'honor" de la NACS per vot unànim de l'Assemblea General. Actualment les activitats de la NACS continuen de manera bastant activa (en juny de 2025 aparegué el vol. 39 de la *Catalan Review*). El número XIII (1999) d'aquesta revista es va publicar en homenatge a Josep Gulsoy (*Homage volume for professor Joseph Gulsoy*, coordinat per Philip D. Rasico, Donna M. Rogers i Curt Wittlin).

Es pot afirmar que Joseph Gulsoy formà part d'una generació de catalanòfils que van internacionalitzar els estudis catalans. La llengua catalana ha tingut la sort de comptar amb filòlegs estrangers apassionats per la nostra llengua, i Gulsoy és un dels més notables. La seua tasca, equiparable a la d'altres pioners (com Roca-Pons a Indiana, Porqueras-Mayo a Illinois, Solà-Solé a Washington, etc.), va propiciar l'eclosió de noves fornades d'investigadors.

La seua empremta es notà també en l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (AILLC), en la qual participà assíduament. Entre 1982 i 1988 fou membre del comitè editor de la publicació *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* i de la Junta de Govern de l'AILLC. També formà part del consell assessor de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana (IIFV) des de 1995 i del comitè científic de la revista *Caplletra* (1986). Tot plegat, Gulsoy esdevingué una figura clau de la projecció exterior de la filologia catalana durant la segona meitat del segle xx, el pont que connectava l'àmbit catalanovalencià amb el món anglosaxó.

Obra científica: lexicografia i estudis filològics

L'obra de recerca de Joseph Gulsoy és àmplia i variada, amb contribucions rellevants en camps com la lexicografia, la dialectologia, la lingüística històrica i l'onomàstica. No obstant

això, una part molt significativa de la seua producció se centra en l'estudi del valencià i dels parlars de base castellanoaragonesa.

La seua primera gran obra, ja esmentada, va ser l'edició crítica del *Diccionario valenciano-castellano* de M. J. Sanelo (Castelló de la Plana, 1964), que incloïa un extens estudi introductor sobre les fonts i la metodologia d'aquest diccionari manuscrit. A partir d'ací, Gulsoy aprofundí en la història de la lexicografia al País Valencià: és autor, per exemple, d'un treball sobre la tradició lexicogràfica valenciana (1959-1962) publicat a la *Revista Valenciana de Filologia*. També es dedicà a l'estudi d'aspectes concrets de gramàtica històrica catalana: destaquen articles com «L'evolució de la terminació adjectival -IDUS en català i castellà» (1981) o «El tractament de la -n < n' en català» (1996), que aborden problemes de morfologia històrica i fonètica evolutiva. En l'àmbit de l'etimologia i la toponímia cal esmentar treballs com «*Quer*, 'roca, penyal' i la seva família en la toponímia catalana» (1996) o «L'origen del nom de lloc *Malgrat* i d'*es Malgrat* (Mall.)...» (1997, en homenatge a Joan Veny). Són contribucions que palesen l'erudició i el rigor de Gulsoy en l'anàlisi lingüística diacrònica.

Pel que fa a l'obra científica cal destacar igualment la vessant editorial i divulgativa de Gulsoy. L'any 1993 es va publicar el volum *Estudis de gramàtica històrica* (IFV / PAM). Però, sens dubte, una fita majúscula de la seua trajectòria fou la publicació d'un volum recopilatori dels seus propis escrits: *Estudis de filologia valenciana* (València: Universitat de València, 2001). D'altra banda, la bibliografia de Gulsoy integra una cinquantena llarga de publicacions científiques, incloent-hi edicions de textos antics, ressenyes i altres estudis filològics. Hi destaca especialment un conjunt d'articles dedicats a la fonètica i el lèxic històric valencià (sobre aspectes com la s sonora dialectal, l'etimologia d'alguns valencianismes, etc.), així com treballs d'homenatge a lingüistes insignes —com el discurs «Joan Coromines: el mestre» (1998), pronunciat en rebre el doctorat honoris causa per la UB. La producció científica de Gulsoy, marcada sempre per un estil meticulós i clarament corominià, evidencia tant el seu amor per la nostra llengua com la formació eclèctica rebuda: va saber aplicar els mètodes de la filologia romànica comparada al servei de l'estudi de la realitat lingüística catalana.

Cal esmentar, en aquest sentit, que Gulsoy també deixà empremta en gèneres com la memòria i l'epistolari. Conscient de la importància històrica de la seua experiència, col·laborà en la publicació de l'Epistolari Joan Coromines & Joseph Gulsoy (Barcelona: Fundació Pere Coromines, 2010), a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas. Segons el prologuista, Joan Ferrer: «Gulsoy fou l'únic deixeble de Coromines que va seguir el camí traçat per ell». «Aquest volum [...] ens ha permès descobrir aspectes cabdals de la personalitat de la formació científica del més gran filòleg no-català de naixença que ha estudiat la nostra llengua: el catedràtic canadenc Joseph Gulsoy».

Va col·laborar igualment en miscel·lànies d'homenatge: així, les de Josephine de Boer el 1977 i de Joan Veny el 1997. Al capdavant, la seua rica i variada labor intel·lectual abastà camps molt diversos de la romanística —de l'ecdòtica i la filologia material a la dialectologia i l'etnolingüística—, i el situen com un humanista complet. Sintetitzà el millor dels seus mestres: l'erudició i el rigor de Coromines, la curiositat de Sanchis Guarner, l'entusiasme ample de Badia i Margarit... Per tot plegat, les seues contribucions restaran com a aportacions de primer ordre en la historiografia lingüística catalana contemporània.

Vincle amb Coromines i herència del mestre

Si hi ha una figura que marcà profundament la trajectòria de Gulsoy, aquesta és sens dubte Joan Coromines. La relació mestre-deixeble que es forjà entre tots dos a Chicago, i que

aviat es transformà en col·laboració intel·lectual i amistat personal, és fonamental per entendre el llegat de Gulsoy.

Tot plegat, la seua decisió d'orientar-se a la filologia catalana (i de manera ben especial en l'espai valencià) va ser atida directament per Coromines: recordem que fou el mestre qui li suggerí el tema de tesi sobre Sanelo i l'impulsà a estudiar *in situ* els parlars valencians (l'envià a Ènguera i Fanzara per descobrir les restes de la [z]). A partir d'aquell moment, Gulsoy es va convertir en el col·laborador per excel·lència de Coromines a Amèrica del Nord. Per exemple, l'estiu de 1957 el va acompanyar en diverses enquestes dialectals i toponímiques en terres catalanoparlants: sabem que Coromines s'endugué Gulsoy a Sant Pol de Mar (agost de 1957) i junts van recórrer l'Alta Ribagorça (25 i 26 de juliol del mateix any) per recollir topònims per a l'*Onomasticon Cataloniae*. Igualment, el 1962 Gulsoy tornà a fer-li de company de viatge en una expedició per terres del Xúquer (Ribera Alta), i visitaren plegats diversos pobles. Aquest aprenentatge de camp, vivint l'experiència de les enquestes rurals al costat de Coromines, va ser decisiu per a Gulsoy: li va permetre aprendre la metodologia rigorosa de l'estudi dialectal i les "maneres" del mestre català, la seua capacitat de tractar amb la gent senzilla i de generar confiança en els informants. Així ho recordaria anys després, agraint a Coromines haver-lo iniciat en l'art de la recerca dialectològica sobre el terreny.

La col·laboració entre tots dos va continuar durant dècades. Un cop Gulsoy establert al Canadà, Coromines continuà comptant amb ell per a diverses empreses filològiques. Destaca especialment la contribució al gran projecte del mestre: el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana (DECat)*. És en 1975 quan Coromines li desvela (perquè li ho havia avançat com un "misteri") el projecte de redactar el *DECat* i li demana la seua col·laboració. Gulsoy, fidel al mestre, accepta i deixa aparcat el projecte de recollida de la llengua de la Canal de Navarrès. Aquell gest mostra la lleialtat intel·lectual de Gulsoy envers Coromines: el deixeble fidel que "feia cas als consells" del mestre i anava on ell li demanava. Gulsoy s'encarregà de redactar les lletres N, O, Q, U (per exemple *mero, nero, neguit i orxata*) i part de la B, la C i la E.

La segona gran obra en què el mestre demanà col·laboració a Gulsoy fou l'*Onomasticon Cataloniae (OnCat)*. I és que, en una reunió duta a terme a Pineda en maig de 1989, Coromines i Max Cahner van demanar-li que necessitaven la seua ajuda per a emprendre la realització de l'*OnCat*, atesa la seua formació i que el mestre ja tenia vuitanta-cinc anys i quedaven molts anys d'investigació toponímica. Gulsoy, tot i les reticències de la seua dona, acabà acceptant.

Així doncs, en acceptar l'encàrrec del mestre per col·laborar en l'*OnCat*, abandonà per a sempre dos projectes que tenia en ment: una introducció, que tractaria sobre les seues investigacions sobre Julià-Bernat Alart i que formaria part d'una col·lecció dirigida per Joan Solà (de fet, l'estudi del rossellonès és un dels projectes que Gulsoy mai va poder finalitzar); i un llibre, *La filologia i lingüística catalanes*, que posaria al dia el seu estudi publicat en 1982 (encara que comptava amb col·laboradors com Joan Argenter i Max Wheeler, tampoc no arribà a materialitzar-se).

Contribucions valencianes i arrelament al País Valencià

Un dels trets distintius de Joseph Gulsoy és la seua profunda vinculació amb el País Valencià. Des que posà els peus a València el 1957, Gulsoy va establir forts lligams personals i intel·lectuals amb el país. Durant aquella primera estada, va fer amistat amb figures cabdals de les lletres valencianes com Sanchis Guarnier, Joan Fuster, Josep Giner o Enric Valor. Manuel

Sanchis Guarnier, en particular, esdevingué un referent i amic per a Gulsoy. L'any 1965, Sanchis (que havia fet les enquestes de l'ALPI en 1934 i 1948 a Anna, la Canal de Navarrés) presentà al XI Congrés Internacional de Lingüística i Filologia Romànica una comunicació sobre la parla de la Canal de Navarrés, en què intentava demostrar l'origen castellà d'aquest parlar (en contraposició a la teoria aragonesista de Menéndez Pidal, que seguiria Gulsoy). Sanchis publicà aquest estudi el 1966 sota l'epígraf «Noticia del dialecto de Enguera y La Canal de Navarrés» i posteriorment, en les actes d'aquell congrés (1968, CSIC), el va editar amb alguns canvis (per exemple, en el títol canvia "dialecte" per "habla"). Gulsoy en presentà la continuïtat. De fet, en un inici ell mateix i Sanchis havien projectat fer un estudi conjunt sobre el parlar d'Énguera i la Canal, però finalment decidiren publicar per separat els seus resultats, possiblement perquè tenien opinions divergents sobre l'origen (castellà vs. aragonsès) d'aquesta parla de transició. També en 1968, Gulsoy publicà «L'origen dels parlars d'Énguera i de la Canal de Navarrés» (reeditat en 2001, *Estudis de filologia valenciana*) i reprodut en el *Vocabulario* de la AVL).

Gulsoy va integrar-se plenament en la societat valenciana de l'època. Assenyalem un detall anecdòtic però significatiu: el 1958 la comissió fallera del barri de Patraix (València) el va nomenar Faller d'Honor, com a reconeixement per la seua simpatia i integració en la vida local. I és que s'explica que Gulsoy solia passejar pels mercats de València (Mercat de Colom, Mercat Central) cercant converses en valencià amb els venedors i les venedores, en un moment històric en què l'ús social de la llengua pròpia patia un fort descens. En paraules d'Emili Casanova, «va vindre moltes vegades a Cullera, on estiujejava amb els xiquets i la dona. Aprofitava la presència a terres valencianes per acudir a cases de gent a Énguera, Anna o Bicorn, per arreplegar material i fer enquestes directes, ja que dinava i sopava amb la gent d'allà» (declaracions a *El Temps*, 24/8/2025). Aquest testimoni il·lustra bé el tarannà afable i curiós de Gulsoy, que combinava l'oci familiar amb la recerca lingüística de camp. A més de Cullera, visità sovint Énguera i tota la comarca de la Canal, així com altres zones valencianes (és coneguda, per exemple, una enquesta que va fer a Fanzara (Alt Millars) el 1962, sobre la distinció [s]/[z] en aquella parla, que publicà el 1968). També solia participar en tertúlies i reunions d'intel·lectuals: se'l va veure a la famosa tertúlia de Xavier Casp a València cap a 1957, i mantingué relació epistolar amb escriptors com Enric Valor. En resum, es pot afirmar que Joseph Gulsoy es valencianitzà plenament en esperit, adoptant l'amor per la llengua i la cultura valencianes com a causa pròpia.

Les contribucions acadèmiques de Gulsoy al País Valencià van ser àmpliament reconegudes. Ja a finals dels 1970, l'Institut de Filologia Valenciana valorà els seus treballs dialectals, i posteriorment la Generalitat de Catalunya li atorgà la Creu de Sant Jordi (1998) pels seus mèrits científics. L'any 1998 la Universitat de Barcelona també el nomenà Doctor honoris causa —apadrinat per Joan Veny— i el 1999 la Universitat de València li concedí el mateix honor, amb Antoni Ferrando i Emili Casanova com a padrins. En 1994 ingressà com a membre corresponent de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC). Membre de la Royal Society of Canada des de 1982 i guardonat el 1989 amb el Premi Internacional Ramon Llull (Fundació Congrés de Cultura Catalana), Gulsoy acumulà honors a banda i banda de l'Atlàntic. També obtingué el Premi Catalònia de l'IEC (1988) i el Premi Internacional Ramon Llull de la Fundació Congrés de Cultura Catalana (1989).

No obstant això, potser el reconeixement que més il·lusió li va fer va ser el procedent d'un petit poble valencià: Énguera (la Canal de Navarrés). L'any 2013, als 88 anys, Joseph Gulsoy

assistia al nomenament de Fill Adoptiu de la Vila d'Énguera, en atenció als seus treballs de recerca sobre la parla enguerina i al lligam afectiu amb aquella terra. L'acte, celebrat en un ple de l'Ajuntament, amb senzillesa però molta estima, posà de manifest l'estatus gairebé llegendari que el canadenc s'havia guanyat entre els enguerins. Gulsoy sempre va declarar que se sentia “alizonenco y enguerinazo”, que són dos adjectius autòctons dels habitants d'Énguera “de pura cepa” (*alizón* = ‘cerraja, lechugilla’, val. *llicsó, lletsó*) que, gràcies a l'astúcia de l'editor del *Vocabulario* de l'AVL, Emili Sáez, corona la portada d'aquesta obra.

D'altra banda, el 2018 l'Acadèmia Valenciana de la Llengua li va concedir la seua màxima distinció honorífica, la Medalla de l'AVL, per la seua contribució colossal a la filologia valenciana. Malauradament, Gulsoy —que ja tenia noranta-tres anys— no va poder viatjar a València per rebre-la en persona, però envià unes paraules d'agraïment des de Canadà, que va llegir Vicent G. Perales en el seu nom, i Emili Casanova va ser l'encarregat d'elaborar una *laudatio* ben merescuda. Gulsoy reiterava el seu amor per la parla d'Énguera i el desig de veure publicada ben aviat l'obra en què treballava. De fet, com veurem tot seguit, aquell reconeixement de l'AVL arribava quan Gulsoy estava prop de culminar el seu projecte vital: l'estudi definitiu sobre el parlar de la Canal de Navarrés.

El parlar de la Canal de Navarrés: culminació d'un projecte vital

Com ja he indicat, entre totes les investigacions que Joseph Gulsoy va emprendre, n'hi ha una que destaca per la seua magnitud i per haver esdevingut el projecte principal de la seua vida: l'estudi de la parla de la Canal de Navarrés (comarca castellanoparlant del País Valencià). Aquest interès arrenca ja en l'època de la seua tesi, quan Coromines li encomanà d'estudiar els parlars d'Énguera i la rodalia a finals dels anys cinquanta. Gulsoy visità repetidament la zona: la primera vegada fou el 1957 (durant tres mesos, amb estada a Énguera i Anna), i després hi tornà el 1962 i els anys següents. Arribà, fins i tot, a relacionar dos pàtries mitjançant l'etimologia: Énguera i Ankara.

Amb la paciència d'un lingüista de camp, es dedicà a recórrer poble per poble (Énguera, Anna, Xella, Bolbait, Navarrés, Quesa i Bicorb) recollint paraules, pronunciacions i dites dels informants més ancians. Durant una dècada (1965-1975) Gulsoy arribà a reunir un fitxer d'aproximadament sis mil vocables d'aquests parlars de transició, acompanyats de notes detallades fonètiques i etnogràfiques. El seu propòsit era elaborar un vocabulari complet d'Énguera i la Canal de Navarrés i publicar-lo com a contribució definitiva al debat sobre l'origen d'aquestes varietats (recordem: castellanoparlants però amb nombrosos trets arcaics que havien fet pensar en un possible estrat aragonès). Quan semblava ja prop d'enllestir-se el vocabulari cap a 1975, va ocórrer l'episodi ja esmentat: Coromines li demanà ajuda per al *DECat* i Gulsoy, atès el respecte que tenia al mestre, va aparcar el projecte de la Canal sine die. Durant els anys següents, Gulsoy es concentrà en altres recerques (història de la gramàtica, fonètica històrica, etc.) i, tret d'algun article puntual, l'estudi dels parlars de la Canal quedà dormint en un calaix. Aquella espineta clavada restava pendent... Fins dècades després.

La il·lusió vital de Gulsoy sempre fou acabar eixa obra. Emili Casanova recorda que, en una visita a Toronto, el professor canadenc li expressà el seu gran desig de culminar l'estudi de la llengua de la Canal de Navarrés. Arribats als anys 2000, ja jubilat, Gulsoy va veure l'oportunitat de reprendre aquell antic projecte. L'espenta definitiva vingué, potser, amb l'emotiu homenatge d'Énguera el 2013: en ser nomenat fill adoptiu de la vila, Gulsoy s'hi va comprometre públicament a recuperar les seues fitxes antigues i completar el vocabulari pendent.

Sabia que el temps corria en contra (ja tenia quasi noranta anys), però també que disposava d'una base formidable recopilada en la seua joventut. Ara bé, era conscient que les dades recollides als anys seixanta havien envellit i la realitat sincrònica no era la mateixa. Per això, amb lucidesa, va decidir actualitzar la investigació amb ajuda de col·laboradors locals. Va contactar amb estudiosos i aficionats de cada poble (Quesa, Énguera, Bolbait, Bicorb, etc.) per a enquestar de nou la gent major i contrastar la informació antiga. Per exemple, a Bicorb va comptar amb la col·laboració de la família de Maite Mollà, qui declarava: «en el meu cas, reunia ma mare, la tia i una veïna, i els preguntava el significat de mots» (*El Temps*, 2025); i així successivament en cada població. D'aquesta manera, a contrarellotge però amb una determinació admirable, Joseph Gulsoy va aconseguir refer i completar l'obra de tota una vida. Segons resa la contraportada del *Vocabulario* publicat, Jaime Barberán i Vicent G. Perales van ser els seus col·laboradors. El primer va ser alcalde d'Énguera, tenia recollit una mena de vocabulari de la localitat i va arribar a ser amic incondicional; el segon va ser l'encarregat de canalitzar les comunicacions entre el Canadà i el País Valencià, a més de transcriure els textos seleccionats de la literatura enguerina i redactar una introducció a l'*Antología* (2023).

El resultat d'aquesta gesta científica fou l'edició de dos volums monumentals. D'una banda, *Els parlars d'Énguera, Anna, Xella, Bolbait, Navarrés, Quesa i Bicorb. El 'Vocabulario de Enguera y de la Canal de Navarrés'* (AVL, 2024), i de l'altra l'*Antología de la literatura enguerina* (Ajuntament d'Énguera, Institut d'Estudis Territorials el Caroig, IETEC, 2023).

Des del punt de vista científic, l'obra de la Canal de Navarrés es pot qualificar de monument als parlars locals. Es tracta d'un estudi integral que abraça la fonètica, la morfologia, la sintaxi i el lèxic d'aquestes varietats, seguint la tradició de les monografies dialectals pioneres. Alhora, ofereix un vocabulari exhaustiu. A més, l'obra inclou un annex literari amb una antologia de textos enguerins (sermons, poesies i escrits costumistes locals) recopilats per Gulsoy i Vicent G. Perales. En conjunt, doncs, el *Vocabulario de Enguera* i l'estudi lingüístic associat són l'*opus magnum* de Joseph Gulsoy, la culminació d'un somni que es va gestar el 1957 a València sota la pluja de la riuada i que no es completaria fins seixanta-set anys més tard, a Canadà, a les mans d'un savi centenari.

In memoriam: llegat i record d'un mestre discret

Joseph Gulsoy ens deixa un llegat vast i inspirador. Lingüista de vocació tardana però intensa, va esdevenir un pont viu entre cultures i acadèmies: un armeni turc que adoptà el Canadà com a llar i la llengua catalana com a camp d'estudi i amor profund. La seua trajectòria vital, excepcional en molts sentits, demostra com la passió per una llengua pot transcendir fronteres i orígens. Gulsoy va encarnar el millor esperit dels catalanòfils, aquells estudiosos estrangers que estimen la nostra cultura fins a fer-la seua. A més, ho feu sempre des de la modèstia i la discreció: fugí de protagonismes i treballà incansablement, amb meticulositat, pel pur goig de conèixer i de compartir coneixement. Els qui el vam tractar de prop subratllem el seu caràcter educat, amable i rigorós, però també afable en el tracte i amb un fi sentit de l'humor (en la nostra videoconferència del 4/7/2024, el dia abans de fer la presentació del *Vocabulario* a Énguera, ens deia «Heu enviat un alizón a un altre alizón», perquè li vam fer arribar el llibre amb la portada del llicsó, característica de l'enguerí de soca-rel). La seua cordialitat planera feia que tant pagesos d'Énguera com alumnes canadencs s'hi sentissen a gust conversant, i ell s'interessava sincerament per tot el que li podien ensenyar.

En l'aspecte acadèmic, el llegat de Gulsoy és igualment perdurable. Formà investigadors que continuen avui la seua tasca, deixa obres de referència en dialectologia i lexicografia, i va contribuir a internacionalitzar els estudis catalans com pocs altres ho han fet. La seua obra magna sobre la Canal de Navarrés roman com un testimoni imponent de la seua perseverança i amor a una parla minoritària. Tanmateix, més enllà de les publicacions, potser la lliçó més important que ens llegà Joseph Gulsoy és de caire humà. Gulsoy va triar fer del servei a una llengua que no era la seua de naixement la missió de la seua vida —i ho va fer fins al darrer alè, literalment fins a assolir els cent anys. Pocs acadèmics poden dir el mateix.

Amb la mort de Joseph Gulsoy desapareix una figura irrepetible de la filologia catalana contemporània. Però ens resta el consol que la seua obra i el seu exemple perduraran. Gulsoy ha estat un dels grans ambaixadors del català en general i del valencià en particular al món i un dels més fecunds estudiosos no-nadius de la nostra llengua (Casanova *dixit*). Seguir els seus passos, tant en l'exigència intel·lectual com en la passió discreta que hi posava, serà el millor homenatge que podem retre a la seua memòria. Descanse en pau, mestre Gulsoy.

Vicent F. GARCIA PERALES
Universitat CEU Cardenal Herrera

ALBERT ARAGONÈS
(1963-2025)

L'home de la paraula i el somriure

L'Albert Aragonès i Salvat veia la primera llum a Tortosa el 6 de juliol de 1963. Els seus progenitors, l'Albert Aragonès Pellicé i la Blanca Salvat Munté, eren naturals de Vilaplana, un poble xicotet de muntanya al cor del Baix Camp on el temps avança a ritme pausat i les converses es confonen amb el so del cerç que baixa de la bella Serra de la Mussara. El pare treballava com a comerciant d'oli, un ofici que va esdevindre tot un model, una manera de viure connectada a la terra i amb la gran amalgama de fruits que aquesta conreava.

Era el més menut de quatre germans —la Maria Pilar, la Blanca i el Josep—, i prompte va fer notar la seua curiositat insaciable. Escoltava amb atenció les paraules que es pronunciaven a casa, al carrer, als mercats, com si cadascuna fos una llavor capaç de germinar en la seua imaginació. A hores d'ara ens venen a la memòria els versos¹ reivindicatius d'un abrandat poeta de Benassal Joaquim Garcia Girona, que a la vegada va ser un dels pioners lingüistes del territori de la Diòcesi de Tortosa:

Prou menyspreu, ja no més guerra
fills del noble Maestrat,
al llenguatge de la terra,
que en cada vall, cada serra
un tresor mos té amagat.

1. Del poema *Als fills del Maestrat*, publicat a *La veu de Tortosa* el 8 de desembre de 1901.